

Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068
Cilt / Volume 29 Nisan / April 2025 Sayı / No. 2

OSMANLI DEVLETİ'NDE YABANCI ÜLKE DİPLOMATİK TEMSİLCİLERİNİN YARGI DOKUNULMAZLIĞI

JURISDICTIONAL IMMUNITY OF FOREIGN DIPLOMATIC REPRESENTATIVES IN THE OTTOMAN STATE

Emine Sümeyye KÖKÇAM*

ÖZET

Bu çalışmada diplomasi, diplomatik temsilci ve diplomatik temsilcilerin sahip oldukları dokunulmazlık ve ayrıcalıkların tanımı yapılmış ve bu kavramların İslam-Osmanlı hukuku açısından nasıl değerlendirildiğine yer verilmiştir. İslam hukukunda diplomatik dokunulmazlık kavramı bulunmadığı için, şer'i ve örfi olmak üzere ikili bir yapıdan oluşan Osmanlı hukukunda bu kavramın nasıl uygulandığı incelenmiştir. Yabancı diplomatik temsilcilerin Osmanlı Devleti'ndeki ayrıcalıkları ve dokunulmazlıkları özellikle yargı bağıışıklığı yönünden incelenmiştir. Çalışmada diplomatik temsilci olarak elçilerin yanı sıra konsolos ve konsolosluk çalışanları da (tercüman ve kavas) ele alınmıştır. Nitekim daimî diplomatik temsilin ilk dönemlerinde elçi ve konsolos birbiriyle iç içe geçmiş kavramlardır. Konsoloslara tanınan hak ve ayrıcalıklar yabancı devletlerle yapılan ikili anlaşmalarda açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda kapitülasyonlar Osmanlı diplomasi ilişkilerini şekillendirmiştir. Ancak zamanla yabancı devletlere tanınan imtiyazlar kötüye kullanılmıştır. 9 Ağustos 1863 tarihli Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname ile Osmanlı Devleti konsolosluklarla ilgili sorunlara dair kapsamlı bir düzenleme yapmıştır. Çalışmada, bu nizamname de diplomatik yargı dokunulmazlığı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türk Hukuk Tarihi Anabilim Dalı/ANKARA, E-Posta: emine.kokcam@hbv.edu.tr, ORCID: 0009-0007-8683-4928, DOI: 10.34246/ahbvuhfd.1614856.

- Atıf Şekli / Cite As: Kökçam, Emine Sümeyye, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Ülke Diplomatik Temsilcilerinin Yargı Dokunulmazlığı" HBV-HFD, 2025, C. 29, S. 2, s. 805-836.
- İntihal / Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukuku, Diplomatik temsilci, Elçi, Konsolos, Yargı dokunulmazlığı.

ABSTRACT

In this study, the concepts of diplomacy, diplomatic representatives and the immunities and privileges granted to diplomatic representatives are defined and how these concepts are evaluated within the framework Islamic-Ottoman law is examined. Since the concept of diplomatic immunity does not exist in Islamic law, this study analyzes how it was applied within Ottoman law, which consists of a dual structure of sharia and customary law. The privileges and immunities of foreign diplomatic representatives in the Ottoman State are particularly examined in terms immunity from jurisdiction. In addition to ambassadors as diplomatic representatives, consuls and consular employees (drogaman and kavas) are also discussed. Indeed, in the early period of permanent diplomatic representation, the concepts of ambassadors and consul were intertwined with each other. The rights and privileges granted to consuls were clearly defined in bilateral agreements with foreign states. In this context, Ottoman diplomatic relations were shaped by capitulations. However, over time, the privileges granted to foreign states were abused. On August 9, 1863, the Ottoman State enacted a comprehensive regulation on the issues related to the consulates. In this study, this regulation is also analyzed within the framework of diplomatic jurisdictional immunity from jurisdiction.

Keywords: Ottoman law, Diplomatic representative, Ambassador, Consul, Jurisdictional immunity.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to examine whether foreign diplomatic representatives in the Ottoman State were granted jurisdictional immunity. Since the Ottoman legal system was based on a dual structure of Shari'a and customary law, Shari'a law had a significant influence on diplomatic relations between states and the immunities and privileges granted to diplomatic representatives. This study will be revealed whether there was a change in the law applied in the Ottoman State over time as a result of the increase in diplomatic relations and the development of international law. Officials with diplomatic immunity will be identified. An examination of archival documents reveals that the concept of diplomatic immunity in the Ottoman State was not absolute and that ambassadors could be imprisoned even during the period of "gratuitous diplomacy" due to inter-state tensions. This was because the influence of Sharia law was evident during the period when the Ottoman State practiced a policy of gratuitous diplomacy. Islamic law does not include the concept of diplomatic immunity. As the concepts of diplomatic immunity and privilege became established rules of international custom, it was found that ambassadors in the Ottoman State began to be immune from civil, criminal and commercial lawsuits from the late 18th century onwards. Another finding in the archival documents is that the jurisdictional immunity

granted to consuls in the Ottoman State was not as absolute as that of ambassadors. Another finding is that consuls in the Ottoman State did not have legally enjoy immunity from jurisdiction, but as a result of pressure from foreign states, consuls in the Ottoman State were granted immunity from prosecution just like ambassadors.

The conclusions drawn from this study are as follows: The immunity and privileges of ambassadors were explained by the principle of extraterritoriality in the Ottoman law of nations rules and not by Islamic law. Envoys were considered to be fully immune from civil and criminal proceedings and enjoyed jurisdictional immunity. However, real estate cases related to the acquisition of property and cases arising from their commercial transactions were exempted from this immunity. Consuls in the Ottoman State, consuls enjoyed immunity from civil and criminal jurisdiction for acts related to their duties. The privileges granted by the Ottoman State to foreign states through treaties (ahidnames) were not only enjoyed by foreign nationals but also by local subjects such as interpreters (dragomans) and kavasses, working as consular staff. Due to their role, they were considered under diplomatic protection and enjoyed certain privileges. The 1863 Regulation Concerning Foreign Consulates in the Imperial Ottoman Domains stipulated that these were immune from civil and criminal proceedings for incidents that occurred in during the performance of their duties. They were personally granted diplomatic protection for the duration of their mission

The Ottoman State sent numerous memoranda to prevent the abuse of the privileges granted to foreign states. In a memorandum dated July 7, 1867, it was stated that only Ottoman subjects serving as interpreters and kavasses at embassies and consulates could benefit from these privileges. It was clearly emphasized that diplomatic protection granted to these individuals would only last for the duration of their duties and that their relatives would not benefit from these privileges. According to this memorandum interpreters and kavasses could not be prosecuted for activities related to their duties.

Foreign states, on the other hand created a document known as the “protection patent” and sold it to Ottoman subject in exchange for money, thereby increasing their political influence and economic gain. With the help of these protection patents and berats, Ottoman subjects were brought under the protection of foreign states and benefited from the mahmi system. This situation undermined the sovereignty of the Ottoman State.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nin dış politika açısından ve diplomasi tarihi boyunca en uzun ömürlü olan politikası karşılıksız diplomasi olmuştur. Bunun anlamı Osmanlı Devleti’nin Avrupa devletler yapısından kendisini büyük ölçüde dışarda bırakarak yabancı ülkelere daimî diplomatik temsilci göndermemesi,

buna karşılık diğer ülkelerden gelen diplomatik temsilcileri kabul etmesidir¹.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışı iki ana dönemde incelenebilir. İlk dönem, 1793 yılında Londra'da ilk daimî Osmanlı elçiliğinin açılmasına kadar süren ve karşılıksız diplomasi dönemi olarak adlandırılan süreçtir. İkinci dönem ise 1793'te başlayıp Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam eden karşılıklı diplomasi dönemidir.

Osmanlı Devleti başlarda uluslararası sistemdeki büyük gücüne dayanarak, karşılıksız diplomasi anlayışını bir üstünlük göstergesi olarak benimsemiştir. Kendinden zayıf devletler nezdinde sürekli temsil edilmeyi küçüklük ve güçsüzlük olarak değerlendirirken, diğer devletlerin İstanbul'a daimî elçi göndermesini padişahlara bir saygı ifadesi olarak görmüştür. Bu nedenle, karşılıksız diplomasi anlayışı, yabancı diplomatik misyonların kabulünü engellememiştir. Osmanlı topraklarında mukim diplomatik temsilci bulundurma hakkını ilk kazanan devlet, 1454'te bir ahidnâme ile bu izni alan Venedik olmuştur. Ardından, 1475'te Lehistan, 1497'de Rusya, 1521'de Avusturya, 1524'te Fransa, 1579'da İngiltere ve 1612'de Hollanda aynı hakkı elde etmiştir². Bu durumu gücünün yabancı devletler tarafından da tescil edilmesi olarak gören Osmanlı Devleti uluslararası sistemde örneği olmayan bir uygulamayla diplomatik misyonların her türlü masrafını da devlet hazinesinden karşılamıştır³.

Osmanlı hukuk sistemi, bilindiği gibi şer'i ve örfi hukuk olmak üzere ikili yapıya sahiptir. Karşılıksız diplomasi anlayışı da Dar'ül İslam ve Dar'ül Harb kavramları ile İslami bir temele dayandırılmıştır⁴. Şer'i hukukta diplomatik dokunulmazlık ve ayrıcalık kavramları yer almamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde uluslararası hukukun teamülleri doğrultusunda bu temsilcilere dokunulmazlık ve ayrıcalıklar tanınıp tanınmadığı aşağıda incelenecektir.

I. KAVRAMSAL OLARAK DİPLOMATİK TEMSİLCİ, DOKUNULMAZLIK ve AYRICALIKLAR

Uluslararası ilişkilerin temel öznesi olan devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde kendilerini temsil eden şahıslara ihtiyaç vardır. Diplomatik temsilci, ülkesini yurt dışında temsil etmekle görevlendirilen diplomatik statüye

¹ Akyılmaz, s.109.

² İskit, 2007, s.147, 148.

³ Akyılmaz, s. 112; Polatçı, s. 23.

⁴ Özel, s. 82, 83.

sahip kişidir⁵. Bu kişilerin hukuki statüsü eski çağlardan beri uygulanagelen uluslararası teamül kuralları ile belirlenmiştir⁶. Diplomatik temsilcilere tanınan ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklarla ilgili kurallar, insanlık tarihinde üç bin yıldan uzun bir geçmişe sahiptir. Hititler ile II. Ramses arasında yapılan bir antlaşmada, diplomatik ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklara ilişkin hükümlerin yer aldığı bilinmektedir⁷. Osmanlı diplomasi dilinde ve hukuki metinlerde diplomatik temsilci için “elçi” yahut “sefir” ifadeleri kullanılmıştır⁸.

Diplomatik temsilciler içinde elçiler dışında karşımıza çıkan bir diğer görevli konsoloslar olup bunlar görevli oldukları yabancı ülkelerin şehir veya limanlarında, atandıkları devletin ticari ve hukuki çıkarlarını koruma ve geliştirme sorumluluğunu üstlenen resmi görevlilerdir. Konsoloslar aynı zamanda, vatandaşlarının haklarını korumak ve güvenliğini sağlamakla yükümlüdürler. Her ne kadar gönderen devletin temsilcisi olarak kabul edilseler de yetkileri yalnızca bu görev alanlarıyla sınırlıdır⁹. Bu bağlamda diplomatik temsilciler devletlerini genel bir biçimde öteki devletler nezdinde temsil ederken; konsoloslar daha çok kişileri ilgilendiren konularda devletlerini temsil eden resmi görevlilerdir. 16. yüzyılda, tüccarların tarihte kritik anlarda önemli diplomatik roller üstlenmesi, ticaret ile diplomasi arasında birbiri ile iç içe girmiş ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Osmanlı’da bu görevliler ilk başlarda “şehbender” olarak anılmış, daha sonraları “konsolos” terimi yaygın olarak kullanılmıştır. 17. yüzyılda Batılı devletler kapitülasyon hükümleri ile konsoloslarının elçi yardımcısı olarak belirlenmesini sağlamışlardır¹⁰.

Eski tarihlerden beri diplomatik temsilcilerin görevlerini hiçbir baskı altında kalmadan ve kolayca yerine getirebilmeleri için birtakım dokunulmazlıklar ve ayrıcalıklar tanınması yoluna gidilmiştir. Kavram olarak dokunulmazlık ve ayrıcalık arasında bir ayrım söz konusudur. Dokunulmazlık, yerel yasalardan tamamen muaf olmayı değil, bu yasalarla ilgili yargılama ve icra süreçlerinden muaf tutulmayı ifade eder. Ayrıcalık ise yasaların içeriğinden

⁵ Cebrail Gargur/Said, s. 80.

⁶ Çelik, s. 502.

⁷ Southwick, s 85.

⁸ “Devletlerin akd-i revâbıt-ı münasebeti için istihdam ettikleri zevata ism-i âmm olarak “sefir” *ıtlak olunur*”, bkz. Hasan Fehmi, s. 104; Türk Hukuk Lûgati, “Elçi”, s. 82; Topçuoğlu, s. 27, 28.

⁹ Arı, s. 360.

¹⁰ Savaş, s.179.

muaf olmayı ve bu yasaların uygulanmamasını kapsar¹¹. Gönderen devletin diploması temsilcisinin ve ailesinin yararlanabileceği dokunulmazlıklar; kişi dokunulmazlığı, konut ve araç dokunulmazlığı ve yargı dokunulmazlığıdır. Sahip olduğu ayrıcalıklar ise vergi ve gümrük muafiyetidir¹². Dokunulmazlık ve ayrıcalıklar konsolosluk görevlileri için de geçerlidir. Ancak bunların kapsamı diplomatik temsilcilerin ve ailelerinin dokunulmazlık ve ayrıcalıklarına oranla daha dardır. Konsoloslar için dokunulmazlık ve ayrıcalıklar genel bir biçimde görevle sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla görev dışı olaylarla konsolosluk görevlilerinin ve görevle ilgisi olmadığı için de aile mensuplarının dokunulmazlık ve ayrıcalıklardan yararlanamadığı anlaşılmaktadır¹³. Görev ile ilişkili olmak koşuluyla konsolosluk görevlilerin yararlanabileceği dokunulmazlıklar kişi dokunulmazlığı ve yargı dokunulmazlığıdır. Sahip oldukları ayrıcalıklar ise vergi ayrıcalığı ve gümrük ayrıcalığıdır¹⁴.

Uygulanan uluslararası hukukta kullanılan diplomatik dokunulmazlık ve ayrıcalık kavramı Osmanlı Devleti'nde imtiyaz ve kapitülasyon bağlamlarında ele alınmıştır. Kapitülasyonlar bir tür ahidname niteliğinde olup¹⁵; terim olarak Osmanlı literatürüne 19. yüzyılın sonlarında girmiştir¹⁶. 19. yüzyıla gelinceye kadar uluslararası hukukta elçiler ile ilgili devletleri bağlayıcı bir belge ve anlaşma olmadığı için bu görevlilerin statüsü her bir devletle ayrı ayrı yapılan ikili anlaşmalarda, imtiyaznamelerle¹⁷, ahidnamelerle¹⁸

¹¹ Pazarcı, s. 411, 412.

¹² Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi (DİHVS), Birleşmiş Milletler (18 Nisan 1961), md. 29,30,31,34,36, bkz. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100123bm_40.pdf)

¹³ Pazarcı, s. 425.

¹⁴ Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi (KİHVS), Birleşmiş Milletler (24 Nisan 1963), m. 41,42,43, 49,50. Diplomatik temsilcinin özel konutu elçilik binası gibi aynı dokunulmazlıktan yararlanır ancak konsolosluk bina ve araçları dokunulmazlıktan yararlanırken konsolos görevlilerinin özel konutu bu haktan yararlanamaz. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020094424bm_16.pdf)

¹⁵ İnalçık/Quataert, s. 238.

¹⁶ Apaydın, s. 76.

¹⁷ Kapitülasyon ile aynı anlamda kullanılmıştır. Macar İskender/Alı Reşâd, s. 10.

¹⁸ Osmanlı Devleti'nde, yabancı devletlere ticari ayrıcalıklar tanıyan veya barış anlaşmalarını içeren belgelerdir, bkz. Kütükoğlu, s. 536; Başlangıçta tek tarafa tanınan ayrıcalıklar olarak düzenlenen ahidnameler, zamanla karşılıklı hak ve sorumlulukları kapsayan anlaşmalar haline evrilmiştir, bkz. Külünk, s. 8; Ahidnameler her ne kadar tek taraflı düzenlenmiş olsa da, Osmanlı Devleti dostluk vaadi ve karşılıklılık ilkesine dayanarak, benzer ayrıcalıkların kendi tebaasına da tanınmasını beklemiştir. Bu beklenti karşılanmadığında ise padişah, dostluk ve samimiyetin zarar görüp ihlal edildiğini öne sürerek ahidnameyi ilga edebilmiştir,

belirlenmiştir. 18. yüzyılda, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti karşısında askerî üstünlük kazanmasıyla birlikte, özellikle Fransızlar başta olmak üzere diğer Avrupa devletleri, kapitülasyonları karşılıklı anlaşmalar şeklinde yorumlamaya başlamıştır. Bu döneme kadar, kapitülasyonların geçerliliği ve ilgili devletin ahde vefa gösterip göstermediğine ilişkin değerlendirme yetkisi tamamen Osmanlı padişahına ait olmuştur. Padişahın şahsen tanıdığı kapitülasyonları, halefleri yenileme mecburiyetinde olmamıştır. Bu durum, yeni padişaha kapitülasyonlarda değişiklik yapma fırsatı sunmuştur¹⁹. 1740 yılında Fransa'ya verilen imtiyazlarla kapitülasyonlar kalıcı hale gelmiş ve karşılıklı bağlayıcılığı olan anlaşma niteliği kazanmıştır²⁰. Bu anlaşma ile hem önceki kapitülasyonlar yenilenmiş hem de sonsuza kadar geçerli olacak şekilde tasdik edilmiştir.

Kişi dokunulmazlığı, diplomatik temsilcinin tutuklanamayacağı veya gözaltına alınamayacağı anlamına gelmektedir. Gönderen devlet, diplomatik temsilciye gereken saygıyı göstermekle yükümlüdür ve onun kişisel güvenliğini, özgürlüğünü ve itibarını korumak adına her türlü önlemi alması gerekir²¹. Osmanlı Devleti'nde kişi dokunulmazlığı temel bir ilke olarak kabul edilmekle birlikte, bu ilkenin mutlak bir nitelik taşımadığı görülmüştür. Belirli durumlarda, özellikle diplomatik ilişkilerin bozulması ya da savaş şartları altında, bu dokunulmazlık kısıtlanabilmiş ya da ihlal edilebilmiştir. Özellikle ilişkilerin bozulduğu durumlarda yabancı elçinin misafirlik statüsü iptal edilmiş hatta elçi hapis edilebilmiştir. Hapis uygulaması, aynı zamanda savaş ilan edilen ülkede bulunan Osmanlı tüccarlarının ve vatandaşlarının iadesini sağlamak amacıyla da kullanılmıştır. 1799 yılında Napolyon Mısır'ı işgal ettiğinde, Fransa Maslahatgüzarı Ruffen maiyetiyle birlikte Yedikule Zindanları'na hapsedilmiştir²². Osmanlı Devleti'nin Paris Elçisi Seyyid Ali Efendi ile Fransa Maslahatgüzarı Ruffen'in mübadelesi ile bu sorun çözülmüştür²³. III. Selim döneminde, karşılıklı diplomasiye geçilmesiyle birlikte elçi hapsi uygulamasına tamamen son verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde diplomatik temsilciler için kişi dokunulmazlığının

bkz. İnalçık/ Quataert, s. 238.

¹⁹ Ak, s. 15.

²⁰ Reşat Ekrem, s. 436.

²¹ DİHVS, m. 29.

²² İskit, 2018, s. 126.

²³ BOA. HAT.141-5855, H.01.10.1213 (M.08.03.1799).

yanı sıra İslam hukukunda da yer aldığı üzere konut dokunulmazlığı ilkesi kabul edilmiştir. Bu ilke, örneğin İngiltere'ye verilen 1675 (H.1086) tarihli imtiyâznâmede açıkça ifade edilmiştir. Osmanlı topraklarında İngiltere'yi temsil eden elçi ve konsoloslar tacirleri ve ticari faaliyetlerini koruyabilmek adına Osmanlı Devleti'nin himayesi altına alınmıştır. Bu temsilcilerin hiçbir şekilde hapsedilemeyeceği, görevlerinden alıkonulamayacağı, evlerine dokunulamayacağı ve mülklerinin mühürlenemeyeceği belirtilmiştir²⁴. Zamanla bu ayrıcalıklar yalnızca İngiltere ile sınırlı kalmamış; “en ziyade müsaadeye mazhar devlet” statüsüyle diğer Batılı devletler de bu ve benzer haklardan yararlanmaya başlamıştır. Böylece, başlangıçta belirli bir devlete tanınan bu diplomatik ayrıcalıklar, zamanla diğer devletlerin de yararlandığı genel bir kural hâline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde diplomatik temsilciler vergi ve gümrük ayrıcalıklarına da sahip olmuştur. Mühimme defterlerinde vergi muafiyeti ile ilgili birçok kayda yer verilmiştir. Konsoloslar da ahidnamelerde belirtildiği üzere bu ayrıcalıktan yararlanmıştır. 1675 tarihli imtiyaznamede, İngiliz elçisinin milliyeti farkı gözetilmeksizin on kişiye kadar hizmetlisinin her türlü vergiden muaf olduğu ifade edilmiştir²⁵. Fransa'ya verilen 1740 tarihli ahidnamede, elçilerin yanı sıra konsolosların da yerel vergilerden ve gümrük vergilerinden muaf tutulacağı yer almıştır²⁶. Benzer şekilde Danimarka ile imzalanan 1759 tarihli Ahidnamenin 9. maddesinde vergi muafiyeti hüküm altına alınmıştır. Buna göre; Osmanlı topraklarında bulunan Danimarka konsolosları, konsolos vekilleri ve tercümanları ile onların evli ve bekar olan hizmetkârları cizye ve diğer vergilerden muaf tutulmuştur²⁷.

II. ULUSLARARASI HUKUKTA DİPLOMATİK TEMSİLCİLERLE İLGİLİ DÜZENLEMELERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarih boyunca devletler arasında kurulan diplomatik ilişkilerde protokol kuralları ve temsilcilerin konumu önemli bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle hükümdarların birbirlerine üstünlük iddiaları ve aralarındaki güç dengesizlikleri, diplomatik temsilcilerin teşrifat usullerinde önde gelme meselelerine yansımış ve bu durum çeşitli anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına

²⁴ Öztürk, s.88.

²⁵ Öztürk, s. 99.

²⁶ Gönen, s. 78.

²⁷ Tonyalı, s. 24.

neden olmuştur. Bununla ilgili olarak Osmanlı Devleti kapitülasyonlarda veya bazı anlaşmalarda yabancı ülke temsilcisinin mevkisinin ne olacağına dair hüküm koymuştur. Örneğin 1740 tarihinde Fransa ile akdedilen kapitülasyonda Osmanlı topraklarında mukim Fransız elçilerinin kadimden olageldiği üzere huzura İspanya ve sair kralların elçilerinden önce gelerek önde olacağına yer verilmiştir²⁸.

Elçilerle ilgili uluslararası düzeyde genel kabul görmüş bağlayıcı hükümler içeren ilk resmî belge, 1815 Viyana Kongresi'nde hazırlanmıştır. Bu belge 19 Mart 1815 tarihli Viyana Kongresi Son Senedinde yer alan yönetmeliktir. Metinde diplomasi temsilcileri önem derecesine göre üç sınıfa ayrılmaktadır: i) Büyükelçiler ve papalık temsilcileri (legalar ve nonslar²⁹), ii) Devlet başkanı nezdinde atanan ortaelçiler iii) Dışişleri Bakanı nezdinde atanan maslahatgüzarlar (işgüderler).

Viyana Kongresinden üç yıl sonra Aix la Chapelle Kongresi düzenlenmiş ve 21 Kasım 1818'de ilan edilen Aix la Chapelle Protokolü ile elçiler dört sınıfa ayrılmıştır: i) Büyükelçiler ve papalık temsilcileri (legalar ve nonslar), ii) Hükümdarların nezdinde gönderilen ortaelçiler ve diğer temsilciler, iii) Mukim elçiler³⁰, iv) Dışişleri Bakanı nezdinde gönderilen maslahatgüzarlar. Bir önceki düzenlemeden farklı olarak bu protokolde ikamet elçisi statüsü oluşturulmuştur.

Viyana ve Aix-la-Chapelle düzenlemeleri, başlangıçta sınırlı sayıda devlet tarafından imzalanmış olsa da, zamanla diğer devletlerin de bu kuralları benimsemesiyle uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası haline gelmiştir³¹. Bu metinlerde diplomasi temsilcilerinin sınıfları ve öngelme sıraları tespit edilmiş, diplomatik temsilcilerin dokunulmazlık ve ayrıcalıklarına ilişkin kurallara yer verilmemiştir. Bugün uygulanan uluslararası hukukta ise diplomasi temsilcileri yalnızca yukarıda sayılan temsilcilerden oluşmakla kalmayıp temsilcilerin yardımcılarını, idari ve teknik personeli ve hizmet

²⁸ Meray, s. 84.

²⁹ Legalar; Papa tarafından Kardinaller arasından seçilen, özel bir görev için tayin olunan elçilerdir. Nonslar; kardinaller dışından seçilmiş daimî papalık elçileridir, bkz.; Türk Hukuk Lûgatı, s. 82.

³⁰ Mukim elçi, geçici bir görevle gönderilmesine rağmen bulunduğu ülkede uzun süre kalan diplomatik temsilciye verilen sıfattır, bkz. Meray, s. 86.

³¹ Meray, s. 87.

personelini de kapsamaktadır³².

Diplomatik temsilcinin dokunulmazlığı ve ayrıcalıklarına dair kaideler örf adet hukuku kuralları olarak büyük ölçüde açıklığa kavuşmuş, 20. yüzyıla kadar herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Diplomatik dokunulmazlık ilkesini düzenleyen ilk metin, 1928 yılında kabul edilen Diploması Memurlarına İlişkin Havana Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme, Latin Amerika'da bölgesel düzeyde yürürlüğe girmiştir³³.

Devletlerarası diploması ilişkilerinde diplomatik dokunulmazlık prensibini ele alan ilk evrensel nitelikli sözleşme ise 18 Nisan 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme ile teamül kuralları haline gelen ilkeler kodifiye edilmiştir³⁴. Bu sözleşmenin ardından kısa süre sonra konsolosluk ilişkilerini düzenleyen 24 Nisan 1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi düzenlenmiştir. Sonraki tarihlerde de önemli kodifikasyon çalışmaları yapılmıştır³⁵. Bu kanunlaştırma hareketleri ile modern diploması ilkeleri daha sağlam bir temele oturtulmuştur.

III. İSLAM-OSMANLI HUKUKUNDA DİPLOMASİ ANLAYIŞI ve DİPLOMATİK TEMSİLCİ

Osmanlı hukuk sisteminin şer'i ve örfi hukuk olmak üzere ikili yapı çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin diploması anlayışı büyük ölçüde İslam hukuku temeline dayanmıştır. İslam hukukçularının içtihadına göre dünya Dar'ül Harb ve Dar'ül İslam olarak iki kısma ayrılmaktadır. Diplomatik ilişkilerin bir Dar'ül Harb ülkesi ile nasıl olması gerektiği ise hukukçular arasında tartışmalıdır. Bir görüşe göre; Dar'ül İslam ile Dar'ül Harb arasında sürekli bir savaş vardır. Bu savaş Dar'ül Harb toprakları Dar'ül İslam haline gelinceye kadar sürecektir. Bu nedenle Dar'ül Harb ülkesi ile diplomatik ilişkilerin kurulamayacağı kanaatindedirler. Diğer görüşe göre ise; Dar'ül Harb ile sürekli bir savaş olmasa da Dar'ül Harb ülkeleri Müslümanların

³² Pazarıcı, s. 405-406.

³³ Mehmet Cemil, s. 301.

³⁴ Anlaşmanın ön sözünde uluslararası teamül kurallarına vurgu vardır. *Bkz. (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc068/kanuntbmmc068/kanuntbmmc06803042.pdf).*

³⁵ 08.12.1969 tarihli Özel Misyonlar Hakkında Sözleşme, 14.12.1973 tarihli Diploması Ajanları da Dâhil Olmak Üzere Uluslararası Korunan Kişilere Karşı İşlenen Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, 14.03.1975 tarihli Evrensel Nitelikteki Uluslararası Kuruluşlarda Devletlerin Temsili ve İlişkilerin Kurulmasını Düzenleyen Sözleşme.

muhtemel düşmanlarıdır. Dolayısıyla temkinli olunmalı ve yakın ilişkiler kurulmamalıdır. Her iki görüş de İslam hukuku açısından Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle diplomatik faaliyetlerde bulunmasını güçleştirmektedir. Osmanlı Devleti Hristiyan bir devletle ittifak yapmak istediğinde ulema bunun şeriata aykırı olduğunu; ancak savaş halinde ittifaka müsaade edilebileceğini dile getirerek karşı çıkmıştır. Bu nedenle 1790 yılında Prusya ile yapılan ittifak anlaşmasının en üst kısmına gelebilecek tepkileri önlemek adına ile Al-i İmrân suresinin 159. ayeti yazılmıştır³⁶.

Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemlerde rahatlıkla karşılıksız diplomasiyi uygulamıştır (1453-1699). Askeri zaferler kazanmadığı bir sürece girdikten sonra karşılıklı diplomasiinin bir gereklilik olduğu anlaşılmıştır (1699-1793). Fransız İhtilalinin ardından uluslararası siyaset ve diplomasi şartlarında ivmeli bir değişim yaşanmıştır. Avrupa'daki değişim ve gelişmelerin yakından ve hızlı takibi gerekmiştir. Avrupalı devletlerin Şark Meselesi bağlamında Osmanlı ile ilgili stratejik menfaat planlarına sahip olması ve buna karşılık olarak Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak adına denge siyasetini izlemeye başlaması diplomatik ilişkilerin önemini arttırmıştır. Bu çerçevede III. Selim döneminde yurt dışında ilk daimî elçiliğin açılması ile karşılıklı diplomasiye geçilmiştir. 1793 yılında Yusuf Agah Efendi İngiltere'ye büyükelçi olarak tayin edilmiştir³⁷.

Şer'i hukuka dair Dar'ül Harb ile diplomatik ilişkilerde sınırlayıcı içtihatların varlığı İslam hukukunda diplomasi ilişkilerinin ve diplomatik temsilcilerin yeri olmadığı anlamına gelmez. İslam hukukunda diplomatik temsilci elçi kavramı ile ifade edilmiştir³⁸. Elçi müstemen statüsünde kabul edilmiştir. İslam hukukuna göre Dâr'ül Harb'de yaşayan gayrimüslim bir harbinin İslam topraklarına girmesi için “*aman*” (eman) yani izin alması gerekirdi. Bu izni alan yabancılara müstemen denilmiştir. Aman aldıktan sonra müstemenin İslam ülkesinde kalabileceği süre bir yıldan bir gün eksiktir. Ne kadar süre için aman verildiğinin izin verilirken belirtilmesi gerekir. Osmanlı Devleti kapitülasyon ve imtiyazlarla bir yıldan daha uzun süreli amanlar vermiştir. 1536 yılında Fransa ile yapılan kapitülasyon taslağında Fransız tüccarların 10 yıla kadar Osmanlı ülkesinde kalabileceği yer alır³⁹. Müstemener

³⁶ Akyılmaz, s. 111.

³⁷ Lewis, s.62; Akyılmaz, s. 128-132.

³⁸ Özcan/ Muntazer, s. 2.

³⁹ İnalçık, s. 246.

aman akdi gereği can ve mal güvenliğine, inanç ve ibadet hürriyetine ve Hicaz bölgesi hariç seyahat serbestisine sahip olmuşlardır⁴⁰. Bu bağlamda da İslam hukuku açısından yabancı elçiler kişi dokunulmazlığı, dini inanç ve ibadet özgürlüğü, elçilik binasının dokunulmazlığı ve konut dokunulmazlığı, seyahat serbestisi (Mescid-i Harâm ve Harem bölgesi dışında) kaidelerinden doğal olarak yararlanabilmişlerdir. İslam hukukunda diplomatik temsilcilerin İslam ülkesine gelmiş diğer yabancı ülke vatandaşlarından farklı ayrıcalıklı bir statüsü yoktur.

İslam hukukunda diplomatik dokunulmazlık kavramı olmadığı için Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuka uygun olarak yabancı devlet başkanları ve diplomatik temsilciler de müstemen statüsünde kabul edilmiştir⁴¹. Ancak uluslararası hukukun gelişimine paralel olarak bu konudaki teamüller gereği 18. yüzyılın sonlarından itibaren devlet başkanı ve diplomatik temsilciler için tanınan dokunulmazlık ve ayrıcalıklar Osmanlı Devleti için de geçerli olmuştur. Özellikle 1815 Viyana Kongresi ile devletlerarası ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Konferans/Kongre sistemi denilen yeni bir sistemle devletler birbirleriyle ilişkilerinde iki taraflı diplomasinden çok taraflı diplomasiye geçmiştir. Bu kongreye katılan devletler dönemin Avrupa Birliği olarak kabul edilebilecek olan Avrupa Devletler Konseyi'nin kurucu üyesi kabul edilmiştir. Buna göre uluslararası bir sorun çıktığında Avrupalı devletler hemen bir araya gelecek konu devletler hukuku ilkesi çerçevesinde karara bağlanacaktır. Osmanlı Devleti bu kongreye birkaç kez çağılmış ancak birtakım gerekçelerle katılmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti dönemin Avrupa Birliğinin kurucu üyesi olma fırsatını kaçırmıştır. Ancak 1815'ten sonra dış politikadaki en büyük hedefi Avrupalı devletlerin arasına girebilmek olmuştur⁴². 1836 yılında Hariciye Nezareti'nin kurulması ve 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ise Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu döneme kadar, Osmanlı'nın belirgin bir uzun vadeli dış politika stratejisi yoktur; daha çok kısa vadeli ve günlük çözümler tercih edilmiştir. Osmanlı Devleti Tanzimat dönemi ile birlikte devletler hukuku ilkelerini kabul ederek Avrupa diplomasisi ile bütünleşme sürecine girmiştir. Osmanlı devlet adamları ve diplomatlarının temel amacı Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Bunu sağlamak için de Avrupalı Devletler Konseyi'ne dahil olmayı hedeflemişlerdir. Çünkü

⁴⁰ Cin/ Akyılmaz, s. 213, 214.

⁴¹ Cin/Akyılmaz, s. 213.

⁴² Akyılmaz, s. 94-96.

Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olan olaylar artık kısa sürede uluslararası sorun haline gelerek Batılı devletler tarafından Avrupa Uyumuna çerçevesinde çözümlenmeye başlamıştır. Batılı Devletler Viyana Kongresi ruhuna uygun olarak, aralarında çıkar çatışmaları olsa dahi sıcak çatışma yaşanmadan sorunları uluslararası toplantılar ve anlaşmalar ile sonuçlandırmışlardır. Osmanlı Devleti ise Avrupalı Devlet olmadığı için kendi iç meselesi ile ilgili konularda çözüm sürecinde yer alamamıştır. Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nde yerleşen bir diğer prensip bütün devletlerin uluslararası hukuk kurallarına ve anlaşmalara mutlak surette uymaları gerektiğidir. Osmanlı Devleti de bunun gereği olarak uluslararası hukuk kurallarına ve anlaşmalara uygun davranma çizgisinde olmuştur. Böylece diğer devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasının önüne geçmeye çalışılmıştır⁴³. Osmanlı Devleti 27 Nisan 1856 tarihinde yürürlüğe giren Paris Barış Anlaşmasının 7. maddesi ile Avrupalı Devlet olma idealini gerçekleştirmiştir. Bu maddeyle Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin uluslararası hukuk kurallarından ve haklarından yararlanmasını kabul etmiş, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini taahhüt etmişlerdir. Bu nedenlerle Osmanlı Devleti karşılıklı diplomasi döneminde devletler hukuku ilkelerine ve uluslararası teamüllere uygun davranmıştır. Devletlerarası ilişkilerde İslam hukukunun etkisi sona ermiştir.

1815 ve 1818 Kongrelerinde diplomatik temsilcilerin dereceleri belirlenmiştir. Uluslararası anlamda kabul gören ayrıma göre elçiler; büyükelçi, ortaelçi, ikamet elçisi ve maslahatgüzar olarak dört sınıfa ayrılmıştır. Bu tarihlerden önce Osmanlı Devleti'nde elçiler için herhangi bir sınıflandırma yapılmamış, fevkalade elçi, mukim elçi veya maslahatgüzar gibi farklı görev unvanlarına sahip olan diplomatik temsilciler arasında ayırım gözetilmeksizin hepsi "elçi" olarak adlandırılmıştır⁴⁴.

Öte yandan Osmanlı Devleti'ne gelen diplomatik temsilciler daimî(mukim)⁴⁵ ve geçici (fevkalade/muvakkat) olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktaydı. Daimî temsilciler; devletlerinin çıkarlarını korumak amacıyla

⁴³ Akyılmaz, s. 198-200.

⁴⁴ *Türkler sefir, daimi elçi, ajan ve devlet işleri için gönderilmiş en ufak bir murahhas arasında fark gözetmezler ve hepsine aynı şekilde elçi unvanı verirler.*, Ricaut, s.135.

⁴⁵ İngiltere Kralı II. George tarafından gönderilen namede yeni mukim elçi olarak Kont Kennoul'un tayin edildiği, İngiliz reaya ve tüccarının himaye olunması ve davalarının elçi nezdinde görülmesi ricası yer almaktadır. BOA. A.{DVNSNMH.d...7-141, s. 225-226, H.20.11.1142 (M.06.06.1730).

ölkeleri tarafından belirli bir süreliğine Osmanlı topraklarına gönderilen görevlilerdi⁴⁶. Bu çerçevede balyoslar⁴⁷ ve kapı kethüdaları mukim elçiler statüsünde değerlendiriliyordu. Özellikle ilk dönemlerde İstanbul'daki yabancı elçiler konsolos statüsünde kabul edilmekteydi; ancak zamanla, kendi milletlerinin Bab-ı Ali nezdindeki temsilcileri olarak tanınmaya başlandılar. Elçilerin kendi hükümetleri ve milletleri ile ilişkileri devletten devlete değişiklik göstermekteydi⁴⁸.

Balyos ifadesi ilk olarak sadece Venedik elçileri için kullanırken sonradan Batılı devletlerin elçileri için de bu unvan kullanılmaya başlanmıştır. 1454 yılında yapılan anlaşma uyarınca balyosun Venediklileri yönetme, onlara başkanlık etme ve yargılama hakkı olmuştur⁴⁹. Sahip olduğu bu yetkiler balyosun bir çeşit konsolosluk unvanı olduğunu düşündürse de başlangıçta elçi ve konsolos arasında net bir ayrımın olmaması bu kavramların birbiri ile iç içe geçtiğini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk daimî elçiliğin açılmasını sağlayan 1454 tarihli ahidnamede elçilerin görev süresi yer almamıştır. Bu eksiklik fark edilince yenilenen anlaşmada görev süreleri 3 yıl ile sınırlandırılmıştır⁵⁰.

Kapı kethüdaları; Osmanlı Devleti'ne tabi prenslikleri, yabancı devletleri, eyalet valilerini, vezir ve beylerbeyleri devlet nezdinde temsil eden resmi görevlilerdi⁵¹. Osmanlı topraklarında ziyaret, seyahat veya ticaret amacıyla bulunan yabancı devlet tebaasının berat, izin gibi resmi yazışmalarını takip etmek, güvenliğini sağlamak ve onlara ait her çeşit konuyla ve ihtiyaçlarıyla ilgilenmek de kapı kethüdalarının önemli sorumlulukları arasında yer almaktaydı⁵². Zamanla bu ünvan terk edilmiş olmalı ki, 1815'ten itibaren bu ifade ile anılan devlet görevlilerine rastlanmamaktadır. Bu unvana sahip

⁴⁶ Prusya Kralı Frederick tarafından gönderilen namede on yıldan beri İstanbul'da mukim elçilik görevini sürdüren şahsın başka hizmetler nedeniyle geri çekileceği, dönüşüne müsaade olunması ricası yer almaktadır. BOA. A. {DVNSNMH.d...9-73, s. 75, H.30.05.1189 (M.29.07.1775)}

⁴⁷ Venedik Doçu ve Cumhuriyet tarafından padişaha gönderilen bir name ile Andrea Muro mukim balyos olarak tayin edilmiştir. BOA. A. {DVNSNMH.d...6-200, H.8.05.1126 (M.22.05.1714)}

⁴⁸ İnalcık, s. 246.

⁴⁹ Şakiroğlu, s. 44.

⁵⁰ Şakiroğlu, s. 44.

⁵¹ Bozkurt, 2002, s. 245. Kapı kethüdalığı Osmanlı devlet teşkilatında değişik zamanlarda, değişik alanlarda görülmüştür, ayrıntılı bilgi için bkz. Düşünmez, s. 381-395.

⁵² Can, s. 91, 92.

görevliler, devletlerini genellikle dışışleri bakanlığı düzeyinde temsil etme yetkisine sahipti⁵³.

Hariciye Nezareti'nin kurulmasından önce, Osmanlı Devleti'nde diplomatik ilişkiler Reisülküttâb aracılığıyla yürütölmekteydi. Elçilerin Divan'a kabul edileceğı tarihi sadrazam belirliyordu. Elçi, öncelikle Reisülküttâb Efendi ile görüşür ve ilk taleplerini ona iletirdi. Bu taleplerin müzakereye değer görölmesi ve uygun bulunması durumunda, elçinin sadrazamın huzuruna çıkmasına izin verilirdi. Elçinin önce sadrazam, ardından da padişah tarafından kabul edilmesi aslında büyük oranda törensel bir nitelik taşımaktaydı. Diplomatik müzakereler esas olarak elçi ile Reisülküttâb arasında yürütölür; varılan sonuçlar ise Reisülküttâb tarafından Divan'a sunulurdu⁵⁴.

Geçici (fevkalade) elçiler; belirli bir görev için Osmanlı ülkesine gelen ve bu görevlerini tamamladıktan sonra ülkelerine geri dönen temsilcilerdi. Bu elçiler genellikle cölüs tebriki, sünnet düğünü, taziye ya da antlaşma gibi geçici bir misyonlarla görevlendirilmişlerdi. Gönderildikleri ölkelerin siyasi meselelerine dair çoğunlukla görüş ifade etme yetkilerine sahip değillerdi⁵⁵.

Osmanlı teşrifat usullerinde yabancı elçilerin statülerine göre *büyükelçi*, *ortaelçi*, *sadeelçi* ayrımları yapılmıştır. Ölkeleri tarafından elçilere verilen itimatnamelerde elçinin statüsü açıkça belirtilmiştir. En üst sırada yer alan büyükelçiler, diğer elçilere kıyasla daha fazla ilgi, ikram ve ayrıcalık görmüştür⁵⁶. Bu unvanlar sadece fevkalade elçiler için değil mukim elçiler için de geçerli olmuştur⁵⁷. Eğer elçilerin getirdikleri namelerde yalnızca elçi oldukları belirtilip, statülerine dair bir ifade yer almamışsa, bu elçiler "sadeelçi" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, belgelerde "küçükkelçi" tabiri de kullanılmıştır⁵⁸.

⁵³ Düşünmez, s. 393.

⁵⁴ Koçu, s. 48.

⁵⁵ Can, s. 85, 93.

⁵⁶ Uzunçarşılı, s. 279.

⁵⁷ İngiltere'nin İstanbul'daki mukim ortaelçisinin tebdili hakkında İngiltere Kralı III. George tarafından sadrazama gelen mektup için bkz. A. {DVNSNMH.d...17-92, H.18.01.1180 (M.26.06.1767); İstanbul'daki mukim büyükelçinin tebdili sebebiyle Prusya Kralı Frederick'ten Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'ya gelen mektup için bkz. A. {DVNSNMH.d...17-90, H.9.11.1179 (M.19.04.1766).

⁵⁸ İsveç Devleti'nin İstanbul'daki mukim maslahatgüzarına küçük elçilik rütbesi verilmiş, name ve itimadnamesini vermek için Bab-ı Aliye gelmesine müsaade istenmiştir. HAT. 1213-

17. yüzyıla gelindiğinde Batılı devletler, konsolosları elçi yardımcısı olarak belirleyen maddeleri kapitülasyonlara zorla yerleştirerek konsolos statülerine dair anlayış ve yorumları Osmanlı'ya benimsetmeye çalışmışlardır. Ahidnâme usulünü, Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların haklarını tayin eden kapitülasyonların yasal ve somut dayanağı olarak görmüşlerdir. Hatta kesin ve değişmez olduğunu öne çıkarmak için kendi dillerine aktarırken “mübarek kapitülasyonlar” tabirini tercih etmişlerdir⁵⁹. Bu şekilde kutsiyet atfederek bir sorun ile karşılaştıklarında padişahın ihsan olarak karşılıksız verdiği bu ayrıcalıkların üstünlüğünü muhataplarına bir nevi hatırlatmışlardır. Konsoloslar kendilerine tanınan elçi yardımcılığı sıfatıyla; hapse atılmamak, haklarında yapılan kanuni takibatın hükümete sorulması, ülkeden çıkarılmaları veya değiştirilmelerinin ancak elçi izni ile olabileceğine dair imtiyazlar kazanmışlardır⁶⁰.

Osmanlı'da konsoloslar dört sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; baş konsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolos memurudur⁶¹. Konsolosların da ayrıcalıklarının olup olmadığı hususu aslında hukukçular arasında tartışma konusu olmuştur. Ayrıcalıklar konusu devletten devlete farklılık göstermiştir. Bazı devletler aralarındaki anlaşmayla kendi kanunlarına uygun olmayacak şekilde konsoloslara birçok ayrıcalık verebilmiştir. Örneğin; Fransa'da konsoloslar cinayet suçu haricinde yargı dokunulmazlığına sahip olmuş ve her türlü merkezi ve yerel vergilerinden muaf tutulmuşlardır. İngiltere ise kendi topraklarında ikamet eden konsoloslara şahıslarına özel hiçbir ayrıcalık tanımamıştır. Hatta Fransa'nın Londra konsolosluğunun emlak vergisi ödenmediği için, yerel kanun hükümlerine uygun olarak konsolosluk müstemilatını verginin tahsili için rehin sayarak müzayedeye çıkarmıştır⁶². Osmanlı Devleti'ndeki konsolosların diğer devletlerden farklı olarak daha fazla ayrıcalıkları vardır ve bu ayrıcalıkların en önemlisi konsolosların hâkim sıfatı ile vatandaşları arasında ortaya çıkan davaları çözmeye yetkili olmalarıdır⁶³.

47538, H. 29.12.1231 (M.20.11.1816).

⁵⁹ Boogert, s. 19- 21.

⁶⁰ İnalçık, s. 246.

⁶¹ Hasan Fehmi, s. 120.

⁶² Hasan Fehmi, s. 126.

⁶³ Hasan Fehmi, s.128.

IV. OSMANLI DEVLETİ'NDE DİPLOMATİK YARGI DOKUNULMAZLIĞI

Günümüzde uluslararası hukukta diplomatik yargı dokunulmazlığı belirli kurallar çerçevesinde tanımlanmış, temsilcilerin ceza, hukuk ve idari yargılamalardan hangi şartlarda muaf tutulacağı açıkça belirlenmiştir. Ancak bu anlayış tarih boyunca tek biçimli olmamış, her dönemin siyasal ve hukuksal dinamiklerine bağlı olarak farklı şekillerde gelişmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde diplomatik dokunulmazlık uygulamaları hem İslam hukukunun etkisiyle şekillenmiş, hem de devletin içinde bulunduğu ihtiyaçlara, devletler arası ilişkilere göre zamanla dönüşmüştür. Bu nedenle öncelikle yargı dokunulmazlığı kavramının günümüzdeki tanımı ile bu ayrıcalıklardan kimlerin yararlandığı kısaca ifade edildikten sonra Osmanlı hukukundaki görünümüne yer verilecektir.

Yargı dokunulmazlığı, diplomatik temsilcinin kabul eden devlet mahkemeleri tarafından yargılanmaktan bağışık olmasıdır⁶⁴. Bu bağışıklık temelde kişi dokunulmazlığı ile de ilgilidir. Nitekim yargılama yapılamayacağı gibi kişi aynı zamanda tutuklanamaz ve hapsedilemez. Uygulanan uluslararası hukukta diplomatik temsilcinin yargı dokunulmazlığı sadece ceza davaları için tamdır. Hukuk ve idari davalar yönünden ise istisnalar dışında dokunulmazlıktan yararlanmaktadır⁶⁵.

Bir devletin diplomasi temsilciliğinde görev yapan idari ve teknik personel diplomatik misyon faaliyetlerine hizmet veren; tercüman, şifre memuru, iletişim mühendisi, arşiv görevlisi, sekreter gibi kişilerden oluşur⁶⁶. İdari ve teknik personelin görevleri dışında kalan eylemlerden dolayı hukuk ve idari davalar açısından dokunulmazlıkları yoktur. Ceza yargılamaları yönünden ise tam dokunulmazlık haklarına sahiptirler⁶⁷.

⁶⁴ Sur, s. 268.

⁶⁵ DİHVS, m.31'de yer alan üç istisna dışında diplomatik temsilci hukuk ve idari davalar bakımından yargı dokunulmazlığına sahiptir: i) Taşınmazla ilgili aynı hak davalarında ii) Mirasla ilgili davalarda iii) Ticari faaliyete ilişkin davalarda.

⁶⁶ Caşın, s. 558.

⁶⁷ 1961 DİHVS m.37/2 idari ve teknik personelin bu dokunulmazlıklardan yararlanmasını şarta bağlamıştır. İdari ve teknik personel ile beraberinde oturan aile üyeleri "*kabul eden devlette daimi şekilde ikamet etmiyor veya vatandaşı değilse*" Sözleşmenin 29 ila 35'inci maddelerindeki haklardan faydalanacaklardır. Kabul eden devletin vatandaşı olan ya da o ülkede daimi ikamet eden idari ve teknik personelinin ve ailelerinin dokunulmazlık statüsü ve seviyesi, tamamen kabul eden devlete bırakılmıştır.

Diplomatik misyonlarda görev yapan hizmet personeli anlam olarak misyonun işlevlerini yerine getirmesine destek sağlayan çeşitli meslek gruplarını kapsar. Bu kişiler arasında eğitimci, doktor, kapıcı, aşçı, şoför, güvenlik görevlisi, din adamı (imam, papaz vb.) gibi görevliler yer almaktadır⁶⁸. Bu görevliler, kabul eden devletin vatandaşı olmamak ve görev yaptıkları ülkede daimî ikamet etmemek şartıyla, yalnızca görev kapsamındaki faaliyetlerinden dolayı ceza, medeni ve idari yargılamalardan muaftırlar⁶⁹.

İslam hukukuna göre diplomatik temsilciler İslam ülkesinde işledikleri her suçtan dolayı sorumlu olacaklardır. Ancak Osmanlı Devleti'nde zamanla şer'i hukuktan bağımsız; uluslararası ilişkilerin ve hukukun gelişimine uygun olarak diplomatik temsilcinin dokunulmazlık ve ayrıcalıklara sahip olduğu ilkesi kabul edilmiştir. Diplomatik temsilcinin hukuki ve cezai sorumluluğu Osmanlı Devletler Hukuku kitaplarında “*haric-ez memleket*” (ülke dışılık) ilkesi ile açıklanmıştır. Bu ilke; bir ülkede yaşadığı halde hukuki olarak başka bir ülkede yaşıyor sayılmak anlamına gelmektedir. Elçiler, görev yaptıkları ülkede yaşadıkları halde bağlı oldukları devletlerin topraklarında yaşıyor kabul edilirler⁷⁰.

Devletlerin bağımsızlığı ilkesi gereğince her bağımsız devlet kendi sınırları içinde egemenlik haklarını kullanma yetkisine sahiptir. Ülkesi içinde bulunan kişilerin de yerel kanunlara tabi olması gerekir. Bu durumda yabancı bir devlette seyahat eden hükümdarın veya devlet nezdinde temsil yetkisi bulunan bir elçinin de yerel kanunlara tabi olması gerekecektir. Halbuki bir hükümdar ve devletin temsilcisi olan elçi bulundukları devletin nüfuzu ve kanuni hükümleri altında olurlarsa bağlı olduğu devletin bağımsızlık hakları ihlal edilmiş olacaktır. Dolayısıyla iki devletin bağımsızlık hakları birbirine zıt düşecektir. Bu nedenlerle hariç-ez memleket ilkesi ortaya çıkmıştır. Devletlerin bağımsızlık ilkesi korunurken elçilerin görevlerini hakkıyla yerine getirmelerine olanak sağlamıştır⁷¹.

Elçinin hürriyet-i şahsiyesi ve emniyet-i zatiyesi her türlü saldırıdan azade ve bulunduğu devletin kanunlarından bağımsızlık hususlarında ayrı bir statüde olmadıkça görevini yerine getirmesi mümkün olmayacaktır. Ülke dışılık imtiyazı kişi dokunulmazlığı ve yargı muafiyeti ile ilişkilidir. Bu

⁶⁸ Caşın, s. 580.

⁶⁹ 1961 DİHVS, m. 37/3.

⁷⁰ Hasan Fehmi, s. 135.

⁷¹ Hasan Fehmi, s. 135, 136.

imtiyaz kişiye ait olmayıp sığata özel olduğından o imtiyaza sahip olan kişinin resmi sıfatı dışındaki hukuki işlemleri yerel kanunlara tabidir. Örneğın emlak ve ticarete dair işlemleri bulundukları devletin kanunlarına uygun olacaktır. Bu dokunulmazlıklar elçilerin aileleri, elçilik memurlarını ve hizmetlileri de kapsamaktadır. Ülke dışılık imtiyazlarından maslahatgüzarlar ve bir dereceye kadar da konsoloslar yararlanacaktır⁷².

Elçi veya elçilik görevlilerinden biri aleyhine açılacak davanın görülmesi ve sonuçlandırılması yerel mahkemelerin yetkisi ve görevi dışındadır. Bu nedenle bir elçinin veya elçilik mensuplarından birinin suçundan veya borcundan yani ceza ve hukuk davalarından dolayı ikamet ettiğı ülke mahkemelerine getirilmesi uygun değildir ve şayet bu kişilerden birisinin aleyhine dava açılmak istenirse bağılı olduğu devletin mahkemelerine başvurulması gerekir. Mülk edinmeye ilişkin⁷³ davalar ve ticari işlemlerden doğan davalar yargı dokunulmazlığının istisnadır. Bu davalar yerel mahkemelerin yargı yetkisi dahilindedir⁷⁴.

Elçinin ikamet ettiğı ülkede bir suç işlemesi halinde bu durum aslında iki devlet arasında çözümlenmesi gereken siyasi mesele haline gelecektir. Elçinin temsil ettiğı ülke tarafından resmi bir özür dilenmesi, sefirin görevinden alınıp ülkesinde yargılanarak cezasının verilmesi ve bir zarar meydana gelmişse tazmini hususları talep konusu edilebilir⁷⁵. Zira yargı dokunulmazlığı diplomatik temsilcinin yerel yasalarla ilgili yargılama ve icra süreçlerinden bağışık olmasını ifade eder. Suçun işlenmesi durumunda kendi ülkesinde yargılanması uluslararası hukuk çerçevesinde mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde ise Tanzimat öncesi dönemde modern anlamda diplomatik dokunulmazlık anlayışı bulunmadığından, elçilerin yerel otoritelere tabi tutulduklarına dair çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Örneğın; 1594 tarihli Mühimme defterinde yer alan bir kayıtta İngiliz elçisi ve beraberindekilerin kaldıkları evde Müslüman halkı sürekli rahatsız etmeleri, fitne ve kargaşa çıkarmaları, ahlaksızlık ve fuhuş yapmaları, hatta namaz vakitlerinde çalgı çaldırmaları gerekçesiyle mahalleli tarafından kadiya şikâyet dilekçesi verilmiş, bunun üzerine padişah elçinin mahalleden çıkarılarak daha önce

⁷² Hasan Fehmi, s. 136, 138.

⁷³ 1867 Ecânibin Hakk-ı İstimlâk Nizamnamesi ile yabancı ülke vatandaşları Osmanlı topraklarında taşınmaz edinme hakkına sahip olmuştur.

⁷⁴ Hasan Fehmi, s. 140, 141.

⁷⁵ Hasan Fehmi, s. 141.

oturdukları yere gönderilmesine dair hüküm vermiştir⁷⁶.

Benzer şekilde mühimme defterinde yer alan 1569 tarihli başka bir kayıтта Mehmed nam yeniçerinin İstanbul'da bulunan Beç elçisi ile davası olması sebebiyle elçinin mazeret göstermeden mahkemede hazır bulunması gerektiği, elçiyi bekleyen Mustafa Çavuş tarafından elçinin mahkemeye getirileceği ve mahkemede yeniçeri ile şer'i hukuka uygun olarak yargılanacağına dair hüküm yer almaktadır⁷⁷. Bu kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde İslam hukukunun etkisiyle elçileri “müstemen” statüsünde değerlendirdiğini ve bu nedenle onlara yargı dokunulmazlığı tanınmadığını göstermektedir.

Diplomatik ilişkilerin kurumsallaşması ve daimî elçilik uygulamasının yaygınlaşmasıyla birlikte bu anlayış zamanla değişmiştir. Nitekim, 15. yüzyılda ilk daimî elçilik Venedik tarafından Cenova'da kurulmuş, kısa süre içinde Avrupa'nın genelinde benimsenmiştir. Ancak elçilik kurumunun genel ve yerleşik bir müessese haline gelmesi 1650'li yıllardan sonra mümkün olmuştur. Daimî elçiliklerin yerleşmesi, diplomasinin gelişmesi, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması elçilerin dokunulmazlık ve ayrıcalıklarının ayrıntılı ve önemli meseleler haline gelmesine sebep olmuştur. Bu meseleler daha sonra teamüli hukuk kuralları olarak berraklığa ulaşmıştır⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nin zamanla diplomatik temsilcinin dokunulmazlığı konusunda İslam hukuku ilkelerinden ayrılmasının sebebi sadece uluslararası hukuk ilkeleri ve bu konuda gelişen teamüllerle açıklanamaz. Bu durum daha çok Osmanlı Devleti'nin değişen dış politika anlayışı ile ilgidir. Özellikle 1815 Viyana Kongresi'nden sonra bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti altına almak için Avrupalı Devlet olarak devletler hukuku ilkelerinden yararlanma isteği içinde olmuştur. Bu bağlamda uluslararası hukuk ilkelerine uyumuş ve karşılıklılık ilkesi gereğince diğer devletlerin de uygun davranmasını beklemiştir.

Osmanlı hukukçuları tarafından kaleme alınan devletler hukuku kitaplarında da bu dönüşüm yansımış; elçi dokunulmazlığı, artık İslam hukukundaki düzenlemelerle değil, “hariç-ez memleket” (ülke dışılık) ilkesiyle açıklanmıştır. Dolayısıyla mühimme defterlerinde yer alan erken dönem uygulamaları, Osmanlı diplomasinin ve uluslararası hukuk anlayışının

⁷⁶ Tanrıvermiş, s. 246-247.

⁷⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, s.212.

⁷⁸ Meray, s. 80, 81.

zamanla değiştiğini göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin karşılıksız diplomasi döneminde uyguladığı elçi hapsini kaldırması da buna bir örnektir.

Bir diğer diplomatik temsilci grubu olan konsoloslar ise elçi derecesinde imtiyaz sahibi değildi. Konsolosların yargı dokunulmazlığı görev ile sınırlı tutulmuş, görevleri ile ilgili işledikleri fiiller nedeniyle hukuk ve ceza davalarında yargı dokunulmazlığına sahip olmuşlardır. Ayrıca davanın taraflarından biri müstemmen ise bu durumda kapitülasyonlar gereği konsolos için görevli yargı yeri Osmanlı mahkemeleri değil konsolosluk mahkemeleri olmuştur. Osmanlı Devleti bu durumlar dışında konsolosları hukuken Osmanlı yargısından bağışık tutmamıştır. Nitekim 1604 tarihinde Fransa'ya verilen kapitülasyonda konsolosların davasının İstanbul'da dinleneceği yer alır. Benzer şekilde 1675 tarihli İngiliz kapitülasyonunda konsolosların her türlü davalarının İstanbul'da arz olunacağı ve İngiltere elçilerinin de durumdan haberdar edilerek cevabını vermesi gerektiği düzenlenmiştir. 1680 tarihli Hollanda'ya verilen kapitülasyonda taraflarından birinin konsolos veya tercüman olduğu durumda davaların İstanbul'da dinleneceği ifade edilmiştir. 1756 Danimarka ve 1761 Prusya kapitülasyonlarında; konsolosların tüm davalarının elçileri vasıtasıyla İstanbul'da görüleceği düzenlenmiştir⁷⁹. Bu kapitülasyon hükümleri konsolos ile Osmanlı vatandaşları arasında geçen davalar olarak değerlendirilmelidir.

Farklı devletlere verilen kapitülasyonlardaki hükümler göz önüne alındığında; konsolos davalarının, davanın türü ve miktarı (parasal alt sınır) fark etmeksizin mutlak surette İstanbul'da görüleceği sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte Batılı Devletler; konsolosların da Osmanlı Devleti'ndeki süregelen teamül gereği elçiler gibi şahsi dokunulmazlığa sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Dolayısıyla konsolosların Osmanlı topraklarında yerli tebaadan biri aleyhine suç işlemesi halinde Osmanlı ceza mahkemelerinin yargı yetkisine tabi olmayacağını savunmuşlardır⁸⁰. Bunun için de 1675 tarihli İngiltere kapitülasyonunda geçen ifadeyi dayanak göstermişlerdir. Bu ifade şudur:

“İngiltere elçileri tacirlerinin himâyet olunmak için Memâlik-i Mahrûse'de nasb ve ta'yîn eyledikleri konsolosları asla habs olunmayub ve evleri mühürlenmeyüb kendülerin aramayalar ve ref' olunmayalar ve her ne makûle dâ'vâları olursa Südde-i Sa'âdet'imde 'arz olunub İngiltere elçileri

⁷⁹ Cemaleddin/Asador, s. 505.

⁸⁰ Cemaleddin/Asador, s. 506.

cevâben vereler"⁸¹.

Buradaki "*cevâben vereler*" ifadesi konsolos hakkında gereken cezayı bizzat İngiltere elçisinin tayin ve tatbik edeceği anlamına gelmemektedir. İstanbul'da yürütülecek yargılamanın elçinin bilgisi ile gerçekleşeceği anlamına gelir. Zira maddede "*her ne makûle dâ'vâları olursa Südde-i Sa'âdet'imde 'arz olunub*" ifadesi geçmektedir. Bunun anlamı ise; taraflardan birinin konsolos diğerinin Osmanlı tebaası olduğu davaları görmeye taşra mahkemelerinin yetkili ve görevli olmadığı ancak bu davaların İstanbul'da görüleceğidir. Zira konsolos ile yabancı devlet tebaası arasında olan davalarda kapitülasyonlar gereği görevli yargı yeri konsolosluk mahkemeleridir.

Konsolos ile Osmanlı tebaası arasında olan davanın İstanbul'da nerede görüleceği ise belirsizdir. Divan-ı Hümayun ve devlet meselelerinin görüşülmesinde veziriâzamın konağının önem kazanmasının ardından Huzur Mahkemesi⁸² 19. yüzyıla gelindiğinde kaldırılmıştır⁸³. Fakat bu belirsizlik nedeniyle konsolosların doğrudan yargı dokunulmazlığına sahip olduğu ve yargılamayacakları sonucuna varılamaz.

Uygulamada usul hukuku açısından da konsoloslara dava açmak imkânsız hale gelmiştir. Gönderilen dava celbi elçilikler tarafından kabul edilmemiştir. Bu durumda konsoloslar aleyhine bir ceza ilamını yerine getirilmesi de mümkün olmayacaktır⁸⁴. Çünkü dava mahkemeden ilamın çıkması derecesine kadar glemeyecektir.

Görevleri ile ilgili olmayan suç sayılan bir fiili işlemesi halinde konsolosu yargılamak Osmanlı Devleti'ne ait bir hak ise de yabancı devletlerin baskıları neticesinde konsoloslar Osmanlı mahkemelerinde yargılanmamışlardır. Oysa ki Osmanlı hukuku açısından konsolosların yargı dokunulmazlığı elçiler gibi tam değildir. Uygulamada cünha ve cinâyet derecesinde olmayan suçlar bakımından yani kabahatler için konsolosların bağlı oldukları sefarete şikâyet

⁸¹ BOA.HR.HMŞ. İŞO. 77-8, s.14, R.5.07.1326 (M.18.09.1910).

⁸² Divan-ı Hümayun'un yargılamaya dair eski önemini yitirdikten sonra Vezir-i âzam konağında Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerininlerin de katıldığı, şer'i ve örfî davaların dinlenerek hüküm verildiği Cuma Divânı ya da "*Huzur Murafaası*" denilen divan toplanmıştır. H. 1254 (1838/1839) tarihinden itibaren bu yüksek mahkeme arz odasında şeyhülislamın huzurunda toplanmaya başlamış ve bu münasebetle orada kurulan duruşma meclisine huzur mahkemesi denilmiştir. Bu usul de sonradan terk edilmiştir. Bkz. Cemaleddin/Asador, s. 508.

⁸³ Cemaleddin/Asador, s. 507.

⁸⁴ Cemaleddin/Asador, s. 509.

edilerek tevbihlerinin talep edilmesi ve tekrarı halinde memuriyet sıfatının tanınmayacağına ilişkin usul izlenmiştir⁸⁵. Bayezid Rusya konsolosu hakkındaki tahriratta Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği tarafından suç işleyen konsolosların mevcut mahkemelerde yargılamalarının görülmesine bir engel bulunmadığı ifade edilse de Osmanlı Devleti'nin konsolosların suç fiilleri vukuunda azli ve değiştirilmesini elde etmeye çalışmak ile yetinmeye mecbur kaldığı ifade edilmiştir⁸⁶. Nitekim uygulamada da konsolosların isticvâb olunduğuna veya muhakeme edildiklerine dair Osmanlı Devleti Hukuk Müşavirliği İstişare Odasında kayıt ve bilgi yoktur⁸⁷.

Yabancı devletler hukuk ve ticaret davaları yönünden de tebaa ile konsolos arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda Osmanlı mahkemelerinin konsoloslar hakkında hüküm vermeye yetkili olmadığını iddia etmişlerdir⁸⁸. Fakat konsoloslar Osmanlı tebaası aleyhine Osmanlı mahkemelerinde dava açabilmişlerdir. Aslında böyle bir durum konsolosların söz konusu mahkemelerin kendi aleyhlerinde de yargı yetkisini kabul ettiğini gösterir. Davalara kendilerinin katılmayıp vekil göndermeleri, sundukları dilekçeyi konsolos sıfatıyla değil, şahıslarına izafeten imzalamaları Osmanlı mahkemelerinin yargı yetkisini kabul etmiş olmadıkları anlamına gelmez. Bir kişi mahkemeye başvurduğu takdirde hükmi sonuçları her şekilde baştan kabul etmiş olur. Davayı kaybettiği olasılıkta mahkeme masrafları ile verilen

⁸⁵ “Cünha ve cinâyet derecesinde olmayan de'âvide konsolosların mensûb oldukları sefârete şikâyet edilerek tevbihleri taleb edilmesi ve tekerürü hâlinde sıfat-ı memuriyetinin tanınmayacağına ilişkin tebliği lâzım geleceği Hariciye Nezâret-i Celîlesi'nin iş'ârına(yazı ile haber vernesi) atfen ve cevâben şeref-vârid olan 24 Rebiülevvel sene 1310 tarihli ve iki yüz kırk sekiz numaralı emir-nâme-i âlî-i vilâyet-penâhîlerinde emr ü iş'âr buyrulur...” BOA. HR.TH.126-24, s.7, M.20.12.1892.

⁸⁶ “..konsolosların mehkâkim-i mevcûde-i muntazamada rivâyet-i muhâkemelerine bir mani bulunmadığını Bâbîâlî müdellelen ve muvazzahan isbâtından hali kalmamış ise de ma'a'l-te'essüf el-ân açıktır. Konsolosların ef'âl-i cürmiyeleri vukû'unda azl ve tebdili istihsâle sa'y ile iktifâyâ mecbûr oluyoruz. Binâberin mevzubahis olan Rusya'nın Bayezid konsolosu hakkında dahi büyük muâmele ifası zât-ı âlî-i nezâret-penâhîlerinin re'y ve irâdesine ve bu muamelenin Adliye Nezâreti'yle muhâbereden sonra yahut hadîsenin hadd-ı zâtında pek çirkin ve nâ-şenide olması ve mahallince te'sirâtı ne kadar çabuk mümkünse o kadar sîr'atle izale edilmek lâbüd görünmesi cihetlerle ondan evvel ücret takdîri yoluna menûit bulunduğu ma'rûzdur.” BOA.HR.HMŞ. İŞO. 77-8, s.15, R.5.09.1326 (M.18.09.1910).

⁸⁷ BOA.HR.HMŞ. İŞO. 77-8, s.15, R.5.07.13256 (M.18.09.1910).

⁸⁸ Konsolosluk mahkemeleri, yalnızca müstemlenler arasında çıkan uyuşmazlıklarda yetkili olmuş; taraflardan birinin Osmanlı vatandaşı olması durumunda ise yargılama Osmanlı mahkemelerinde gerçekleştirilmiştir. Yabancı devlet tebaası, hem ceza hem özel hukuk alanında konsolosluk mahkemelerinde, kendi kanunlarına göre yargılanmışlardır. Bkz. Akyılmaz, s. 198-200.

hükme razı olmuş demektir. Konsolosun Osmanlı mahkemelerinde açtığı davaya karşı yerli tebaadan olan davalı da karşı dava açacak olursa mahkeme de hem asıl davaya ve hem de fer'i davaya hüküm verecektir. Bu durumda konsolosun lehine hüküm verilirse kabul etmek ve aleyhine hüküm çıkarsa kabul etmemek şartıyla Osmanlı mahkemelerine başvuruda bulunup yargı yetkisini tanıdığına dair bir hukuki yorum yapılamayacaktır⁸⁹. Bu bağlamdan anlaşılacağı üzere aslında konsoloslar aleyhine hukuk ve ticaret davaları Osmanlı mahkemelerinde açılabilir.

Yabancı devletler ise konsolosun yetki meselesini⁹⁰ ileri sürmeden Osmanlı mahkemelerinde dava açabileceğini ve karşı dava açılması durumunda davanın kaybedilmesini konsolosun yargı bağımsızlığından feragati olarak yorumlamışlardır. Yani konsolosun kendisi yargı dokunulmazlığından vazgeçmektedir. Bu şekilde aslında konsolosun hukuk ve ticaret davalarında Osmanlı yargısından bağımsız olduğunu savunmuşlardır. Emlak davaları ile ticaretle meşgul konsoloslar aleyhine ticari işlemlerden kaynaklanan davaların yargı dokunulmazlığının istisnası olduğunu kabul etmişlerdir⁹¹. Zira elçiler dahi bu iki hususta Osmanlı mahkemelerine tabi iken konsolosları istisna tutmak makul olmayacaktır. Konsolosların Osmanlı hukukuna göre yargı muafiyeti tam olmasa da uygulamada Osmanlı tebaası ile hukuk, ceza ve ticaret davaları Osmanlı mahkemelerinde görülmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin ahidnamelerle yabancı devletlere tanıdığı ayrıcalıklarından, yerli tebaadan olan tercüman (dragoman), kavas⁹² gibi elçilik ve konsolosluk çalışanları da faydalanmıştır. 1740 tarihli Fransa kapitülasyonunda elçi ve konsolosların, istedikleri kişileri yasakçı ve tercüman olarak istihdam edebilecekleri belirtilmiştir. Hatta bu tercümanları konsolos vekili olarak atayabilmeleri de mümkün kılınmıştır. Başlangıçta yalnızca Fransa'ya verilen bu ayrıcalıklar, zamanla diğer devletlere de tanınmıştır⁹³.

⁸⁹ Cemaleddin/Asador, s. 510-512.

⁹⁰ Yabancı devletler; Osmanlı mahkemelerini konsolosluk mahkemelerine kıyaslamının yanlış olduğunu, Osmanlı mahkemelerinin genel yetkiyi haiz, konsolosluk mahkemelerinin sadece hükümetin verdiği izne dayanarak ancak kendi tebaaları hakkında hüküm vermeye yetkili bulunduğu iddiasında olmuşlardır.

⁹¹ Cemaleddin/Asador, s. 512.

⁹² Elçi ve konsoslara, bir çavuş ile bir veya birden fazla yeniçeri eşlik ederdi. Bu görevliler, "yasakçı" ya da "kavas" olarak adlandırılmış ve temel görevleri, elçilik ve konsoloslukların güvenliğini sağlamak olmuştur. 1826 yılına kadar bu kişiler, yeniçeri ocağından seçilmiştir. Bkz. Canatar, s. 73.

⁹³ Cantemir, s. 2106.

Yabancı devletler sahip oldukları bu imtiyazı Osmanlı aleyhine kullanarak Protégé (koruma/mahmi) sorununun oluşmasına yol açmıştır. Mahmilik kurumu, 16. yüzyılda Avrupalı devletlerin konsolosluklarda Osmanlı Devleti'nin genellikle gayrimüslim tebaasından seçilen tercümanları işe almaya başlaması ile ortaya çıkmıştır. Yabancı elçiliklerde görev yapan bu tercümanlara, görevlerini belgeleyen birer berat verilmiştir⁹⁴. Berat sahibi olan kişiler, ticari ve mali açıdan çeşitli ayrıcalıklara sahip olmuştur. Osmanlı kanunlarına tabi olmaktan ve belirli vergilerden muaf tutulmuştur. Yerli tebaaya kıyasla daha düşük gümrük vergisi ödemişler, himayesi altındaki oldukları devlete karşı da herhangi bir vergi ödeme yükümlülükleri de bulunmamıştır. Ayrıca askerlik mükellefiyetinden muaf olmuşlar, bu nedenle cizye (bedel) ödemeleri gerekmemiştir. Adi ya da siyasi suçlardan dolayı da sorumlu tutulmamışlardır⁹⁵.

Başlangıçta yalnızca tercümanlara sağlanan bu ayrıcalıklar, zamanla konsolosluk personeline de genişletilmiştir. Konsoloslar, konsolos yardımcıları, elçilerin hizmetkârları ve nihayetinde konsoloslukta çalışan tüm bireyler bu imtiyazlardan yararlanmaya başlamıştır⁹⁶. Yabancı devletlerin bünyesinde Türkçeyi ve yazı dilini iyi bilen kişilerin olmaması nedeniyle ilk zamanlar Osmanlı tabiiyetindeki kişiler konsolos ve konsolos yardımcılığı görevleri yapmıştır. Ancak 9 Ağustos 1863 (23 Safer 1280) tarihli Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel- i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname ile Osmanlı tebaasının yabancı devletlere konsolosluk yapamayacağı düzenlenmiştir⁹⁷.

1863 tarihli nizamname, yabancı konsolosluklarla ilgili tüm sorunları kapsayan ilk kapsamlı düzenleme olma niteliği taşımaktadır. On üç maddeden oluşan nizamnamenin her bir maddesi, konsolosluk uygulamalarındaki boşluklara ve geçmişte yaşanan suistimallere dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu düzenleme, 19. yüzyıldaki konsolosluk uygulamalarının genel bir özeti olarak değerlendirilebilir. Nizamnamede Osmanlı tebaası konsolosluk çalışanlarının muvakkat mahmi konumunda olduğu adi mahmilerin (daimî koruma altında olan)⁹⁸ tabi oldukları hukuktan

⁹⁴ Karakoç, s. 128.

⁹⁵ Bozkurt, s. 139, 140.

⁹⁶ Konan, s.171, 172.

⁹⁷ Düstur, s. 772-775; Konan, s. 177.

⁹⁸ 1863 Nizamnamesi yerli mahmileri iki gruba ayırmaktadır: i) Daimî mahmiler; ii) Geçici

görev süresiyle sınırlı olmak üzere yararlanabilecekleri ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle; hizmet ettikleri süre boyunca, bağlı bulundukları devletin vatandaşlarıyla aynı düzeyde hukuki hak ve ayrıcalıklara sahip olacaklardır. Ayrıca konsolosluk çalışanlarına verilen her türlü imtiyazın şahsa özgü ve görev süresine bağlı olduğu akraba ve yakınların faydalanamayacağı ölüm halinde mirasçılara geçmeyeceği de düzenlenmiştir.

Diplomatik ayrıcalık bağlamında ise bu kişiler görevlerinin ifası sırasında gerçekleşen olaylarda hukuk ve ceza davaları yönünden yargı dokunulmazlığına sahip sayılmıştır. Ahidnamelerde konsolosların yargı dokunulmazlığına dair doğrudan hükümler bulunmasa da, elçilik ve konsolosluk çalışanlarının görevleri kapsamında işledikleri fiiller nedeniyle hukuk ve ceza davalarında dokunulmazlığa sahip olmaları göz önüne alındığında, bu muafiyetin konsoloslar için de geçerli olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak bu dokunulmazlık, yalnızca görev kapsamında gerçekleştirilen fiillerle sınırlıdır. 1910 tarihli bir arşiv belgesinde yer alan bir olay⁹⁹, bu sınırın uygulamadaki karşılığını ortaya koymaktadır. Belgede belirtildiğine göre; Belçika Konsolosunun arabasını süren Kavas Kâmil, yolu kapattığı gerekçesiyle Esad'ı da darp etmiş, hayvanlarını kırbaçlamıştır. Konsolos, olayın görev ifası sırasında gerçekleştiğini savunmuş; kavasın defalarca sorgu hâkiminin huzuruna çıkarıldığını belirterek şikâyetçi olmuştur. Belgede yer alan müşavirlik değerlendirmesinde ise, konsolosluk görevlilerinin düzeni tesis için belediye ve zabıta görevlerini üstlenemeyecekleri; bu doğrultuda fiilî müdahalede bulunma yetkilerinin olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca memur tarafından işlenen bir fiilin sorumluluktan muaf tutulabilmesi için, verilen emrin hem yasal olması hem de amirin bu tür bir emir vermeye yetkili olması gerektiği ifade edilmiştir. Kavasın gerçekleştirdiği dövme fiilinin yasa dışı olduğu, bu tür fiilleri herhangi bir makam tarafından kanuni gerekçe olmaksızın emredilemeyeceği ve uygulanamayacağı da vurgulanmıştır. Bu nedenle olay, görev kapsamına girmediği için yargı dokunulmazlığı dışında bırakılmış ve Kavas Kâmil Osmanlı mahkemelerinde yargılanmıştır.

Osmanlı Devleti verilen imtiyazların sınırlarının aşılması sebebiyle yabancı devletlere çok sayıda muhtıra göndermiştir¹⁰⁰. 7 Temmuz 1867 tarihli

mahmiller. Daimî mahmiller 1863 Nizamnamesinden önce mahmilik sıfatını kazanmış kişilerdir. Geçici mahmiller, 1863 nizamnaesi uyarınca mahmi olan Osmanlı tebaasıdır. 1863 Nizamnamesi'nden sonra himaye Osmanlı tebaası için sadece yaptıkları görev ile sınırlı ve kişisel olarak verilmiştir. Ökçün, 142.

⁹⁹ BOA.HR.HMŞ. İŞO. 77-8, s. 4,5 R.5.07.13256 (M.18.09.1910).

¹⁰⁰ Konan, s. 185.

muhtıra kapitülasyonlarla tanınan imtiyazların ne şekilde uygulanacağını belirtilerek genel bir çerçeve çizmiştir¹⁰¹. Buna göre; kapitülasyonlarla tanınan imtiyazlardan sadece elçilik ve konsolosluklarda tercüman ve yasakçı olarak görevlendirilen, sayıları 1863 Nizamnamesi ile sınırlandırılmış olan yerli mahmiller yararlanabilecektir. Himaye tercüman ve kavasın şahıslarına özgü olup, görev süresine bağlıdır. Akraba ve yakınları bu imtiyazlardan yararlanamayacaktır. Muhtırada ayrıca konsolos ikametgahlarının ülke dışılık imtiyazından faydalanamayacağı kesin bir şekilde ifade edilmiştir. Konsolosluk tercümanları göreve ilişkin faaliyetlerinden dolayı tedip veya muhakeme edilemeyecektir. Ancak göreviyle ilişkin olmayan her hususta hukuk, ceza ve ticaret davaları bakımından diğer Osmanlı tebaası gibi Osmanlı mahkemelerinde yargılanacaklardır. Konsolos tercümanlarının ikametgahı da ülke-dışılık imtiyazından yararlanamayacaktır¹⁰². Tercümanlar için muhtırada özellikle belirtilen hususlar kavaslar için de geçerli olmuştur.

Yabancı devletler fahri konsolos vekillerinin dahi görevle ilgili olmayan şahsi fillerinden ötürü Osmanlı kanunlarına tabi olmalarına engel olmaya çalışmış, bunun konsolosluk sıfat ve imtiyazını yok edeceğini iddia etmişlerdir¹⁰³.

Osmanlı Devleti'nin ahidnameler aracılığıyla yabancı devletlere tanıdığı diplomatik ve hukuki ayrıcalıklar, 1914 yılında tek taraflı bir irade-i seniyye ile kaldırılmış; ancak bu ayrıcalıkların uluslararası düzeyde kesin olarak sona ermesi, 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 28. maddesiyle mümkün olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışı, İslam hukukundan ve dönemin uluslararası teamüllerinden etkiler alarak şekillenmiştir. Osmanlı, güçlü olduğu yıllarda “karşılıksız diplomasi” anlayışını benimseyerek, kendi egemenliğini ve prestijini ön planda tutmuştur. Ancak, bu yaklaşım 18. yüzyılın sonlarından

¹⁰¹ Muhtıra için bkz. Ökçün, s. 139-153.

¹⁰² Ökçün, s. 142, 145, 146.

¹⁰³ “*Meram ki fahri konsolos vekillerinin bile şahsî ve hususî fiillerinden dolayı teb'a-i âdiyeleri misillü kavân-i Osmâniyye ahkâmına tâbi tutulmalarına Avusturya sefaretî musırran mümânaat ve bunun konsolosluk sıfat ve imtiyâzâtını mahal olacağını beyan ediyor. Hiçbir hükümet dahil-i memlekette ef'âl-i memnû'a irtikâb edilmesine nazar-ı lâkaydî ile bakamayacağından ve onları büsbütün muaf tutamayacağından Bozcaada'da konsolos vekili Andonyo'nun hiç olmazsa sefaretçe bir muâmele-i tevbihiyyeye düçar edilmesini talep etmek muvafık görülmekte..*” BOA.HR.HMŞ. İŞO. 77-8, s.11, R.5.07.13256 (M.18.09.1910).

itibaren değişerek “karşılıklı diplomasi” dönemi başlamıştır. Bu dönüşüm, uluslararası ilişkilerin değişen doğasına uyum sağlama gerekliliğinin bir yansıması olmuştur.

Şer'i hukukta diplomatik dokunulmazlık kavramı bulunmadığından, diplomatik temsilciler müstemen statüsünde değerlendirilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde karşılıksız diplomasinin uygulandığı erken dönemde, İslam hukukunun etkileri diplomatik ilişkilerde daha belirgin biçimde hissedilmiştir. Bu nedenle, söz konusu dönemde diplomatik temsilciler açısından dokunulmazlık ilkesinden bahsetmek mümkün değildir. Daimî elçilik müessesesinin devletlerarası düzeyde henüz genel bir uygulama haline gelmediği bu erken dönemde, elçiler şer'i hukuka göre Osmanlı mahkemelerinde yargılanabilmişlerdir. Ayrıca, devletler arası ilişkilerin niteliğine bağlı olarak diplomatik temsilcilere yönelik uygulamalar farklılık gösterebilmiş; bazı durumlarda elçilerin hapsedildiği dahi olmuştur.

Karşılıklı diplomasiye geçmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin dış politika anlayışında değişiklikler olmuş, Avrupalı Devlet olmak amacıyla devletler hukuku ilkelerine ve uluslararası hukuk teamüllerine uygun davranmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyıl itibariyle elçiler kişi dokunulmazlığına ve yargı bağışıklığına sahip olmuşlardır. Elçinin sahip olduğu muafiyetler de Osmanlı devletler hukuku literatüründe İslam hukuku ile ilişkilendirilmeden “*haric-ez memleket*” (ülke dışılık) ilkesi ile açıklanmıştır.

Konsoloslar, elçilerle aynı düzeyde ayrıcalıklara sahip olmamışlardır. Batılı devletlerin diplomatik baskıları nedeniyle konsolosların davanın taraflarından biri Osmanlı tebaası olduğu takdirde Osmanlı mahkemelerinde yargılanması engellenmiştir. Osmanlı Devleti'nde konsolosların yargılandıklarına dair bir kayıt olmasa da görevleri ile ilgili işledikleri fiiller nedeniyle hukuk ve ceza davaları yönünden yargı dokunulmazlığına sahip oldukları söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde yerli tebaadan olan tercümanlar ve kavaslar gibi konsolosluk çalışanları da görevleri dolayısıyla diplomatik koruma altında değerlendirilmiş ve belirli imtiyazlara sahip olmuşlardır. Yabancı devletlerin düzenlemiş olduğu “koruma patent” sayesinde Osmanlı tebaası da koruma kapsamına dahil olabilmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının zedelenmesine yol açmıştır. Osmanlı yöneticileri, bu tür suistimalleri kontrol altına almak için zaman zaman düzenlemeler yapmış olsa da kapitülasyonlar Lozan Anlaşmasına kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) (Özet-Transkripsiyon-İndeks), C. I, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 1998 (Hazırlayan: Yıldırım, Hacı Osman/Atik, Vahdetin vd.).
- Ak, İlyas, Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Kaldırılması Meselesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2023.
- Akyılmaz, Gül, Siyasi Tarih, 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2022.
- Apaydın, Bahadır, Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi, Adalet Yayınevi, Ankara 2010.
- Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler Tarihi ve Dış Politika, 7. Baskı, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, Bursa 2008.
- Boogert, Maurits H. Van Den, The Capitulations And The Ottoman Legal System: Qadis Consuls And Beratlıs In The 18th Century, E.J. Brill, Leiden 2005.
- Bozkurt, Gülnihal, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
- Bokurt, Nurgül, “Avusturya Kapı Kethüdalığı (1700-1736)”, OTAM, 2002, S.13, s.245-259.
- Can, Mustafa, Sürekli Diplomasi Öncesi Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler (Elçi – Ağırılama – Huzura Kabul), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.
- Canatar, Mehmet, “Osmanlı Devleti'nde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı.” İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, 1997, S.4, s. 67-88.
- Cantemir, Mehmet İhsan, “Müste'menlerden Mültecilere Ahidnâmeliler (Beratlılar, Patenteliler, Mahmiler)”, Belgi Dergisi, 2020, S.19/I, s. 2100-2115.
- Çaşın, Mesut, Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları, C. 1, Legal Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Cebrazil Gargur/Said, Hukuk-ı Düvel, Ebüzziya Matbaası, İstanbul 1299/1883.
- Cin, Halil/ Akyılmaz, Gül, Türk Hukuk Tarihi, 15. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2023.
- Çelik, Edip, Milletlerarası Hukuk, Cilt I, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1980.
- Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi (DİHVS), (<https://inhak>.

adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100123bm_40.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2024)

Düştur I. Tertip, C.1.

Düşünmez, Döndü, “Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdası Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010, S.28, s. 378-401.

Gönen, Yasemin Saner, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları. Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Halil Cemaleddin/Hırand Asador, Ecânibin Memâlik-i Osmâniyye’de Ha’iz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye, Hukuk Matbaası, İstanbul 1331(1912).

Hasan Fehmi, Telhis-i Hukuk-ı Düvel, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1300/1884.

İnalcık, Halil, “İmtiyazât”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 245-252.

İnalcık, Halil/Quataert, Donald, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), C. I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000 (Çevirmen: Berkay, Halil).

İskit, Temel, Diploması, 6. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

İskit, Temel, Diploması, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Karakoç, İrem, “Osmanlı Hukuku’nda Elçilik Tercümanlığından Yabancı Devlet Mahmiliği ve Vatandaşlığına: Hukukun Araçlaştırılmasının Örnekleri”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2024, S.7/1, s. 128-150.

Koçu, Reşad Ekrem, Topkapı Sarayı, Nurgök Matbaası, İstanbul 1960.

Konan, Belkıs, “Osmanlı Devleti’nde Protégé (Koruma) Sistemi”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2009, S.58/1, s. 169-188.

Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi (KİHVS), (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020094424bm_16.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2024)

Külünk, Muhammet Emin, Kapitülasyonların Kaldırılması (1914), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

- Kütükoğlu, Mübahat, “Ahidnâme”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.I, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 536-540.
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, TTK Basımevi, Ankara 2000 (Çevirmen: Kırathı, Metin).
- Macar İskender/Ali Reşâd, Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei ve Asılları, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330/1912.
- Mehmet Cemil, Hukuku Düvel, Devletler Arasında Münasebet, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1934.
- Meray, Seha L, “Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1958, S. 13/1, s. 79-117.
- Ökçün, Gündüz, “Kapitülasyonlar Hakkında Bab-ı Ali’nin Sefaretlere Gönderdiği 7 Temmuz 1867 Tarihli Muhtıra”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1968, C. 22, S.3, s.139-153.
- Özcan, Abdullah/ Muntazer, Safiullah, İslâm Hukuku Açısından Elçi Dokunulmazlığı, Edebalı İslamiyat Dergisi, 2018, C. 2, S. 4, s.1-23.
- Özel, Ahmet, İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darül İslam Darül Harb, İz Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Öztürk, Kübra, Osmanlı Devleti’nin İngiltere’ye Verdiği 1675 (H.1086) Tarihli İmtiyâznâmenin İslam Hukuku Açısından İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk, 18. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2019.
- Polatcı, Türkan, Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Reşat Ekrem, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934.
- Ricaud, Paul, Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl),. TTK Basımevi, Ankara 2012 (Çevirmen İnalıcık, Halil/ Özyıldırım, Nihan).
- Savaş, Ali İbrahim, “Konsolos”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.26, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.178-180.
- Southwick, James, “Abuse of Diplomatic Privilege and Immunity: Compensatory and Restrictive Reforms”, Syracuse Journal of

International Law&Comperative, 1988.

Sur, Melda, Uluslararası Hukukun Esasları, 16. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2022.

Şakiroğlu, Mahmut, “Balyos”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 43-47.

Tanrıvermiş, Abdullah, 72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (vr.1-230) İnceleme-Metin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Tonyalı, Ezgi, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Danimarka İlişkileri (11/1 ve 12/2 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterlerine Göre), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2023.

Topçuoğlu, Ali İhsan, İslam Hukukunda Diplomatik Temsil, Fecr Yayınları, Ankara 2017.

Tuncer, Hüner, Eski ve Yeni Diploması, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991.

Türk Hukuk Kurumu, Türk Hukuk Lûgatı, “Elçi”, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1998.